

УДК 123.1:271-18

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.7332022.1>

Оригинални научни рад

Зоран Милошевић

Институт за политичке студије, Београд

„СТРАХ ОД СЛОБОДЕ” ЕРИХА ФРОМА У СВЕТЛУ ПРАВОСЛАВНЕ АНТРОПОЛОГИЈЕ

Сажетак

Фром је имао репутацију „нереволуционара”, јер није био присталица насилне револуције. Међутим, радикални садржаји Фромовог погледа на свет су прикривени испод реформистичке одеће, будући да је био Фројдиста (називају га различито: „неофројдиста”, „леви фројдиста”, „фројдомарксиста”), а треба нагласити да је сматрао да је Маркс био много већи од Фројда, јер је Фројд био реформатор, а Маркс радикални револуционар. Фром и његово дело је мало, скоро никако, изложено критици (мада има покушаја). Углавном се о њему крајње позитивно говорило, јер је придобио „ореол борца за људску слободу”. Критика Херберта Маркузеа Фромових идеја у „Еросу и цивилизацији” је најпознатија. Међутим, с обзиром да је и Маркузе припадник „Франкфуртске школе” чији су припадници креирали сатанистичке друштвене промене којима смо сада сведоци, та „критика” не може да буде поуздан ослонац. Фром се, дакле, не може разумети без узимања у обзир да је био припадник „Франкфуртске школе”, али и да је знање стицао и код екстремне „јеврејске“ религиозне организације „Хабад”, која је утицала на његове ставове, а који се могу дефинисати као *троцкизам у политичкој психологији*. Фром је заправо применио следећи метод: идеологију „Хабада” је уопштио и пренео на читаво човечанство, тако да када се „Бекство од слободе” (и друга његова дела) изложе критици са аспекта православне антропологије, тек тада се виде размере Фромових странпутица.

Кључне речи: Ерих Фром, страх, слобода, бекство од слободе, Франкфуртска школа, Хабад, православље, православна антропологија

КО ЈЕ БИО ЕРИХ ФРОМ?

Када се истражује Ерих Фром и његово дело сусрећемо се са две биографије: за „обичан свет” и за познаваоце друштвених наука. У првим биографијама наилазимо на романтичарско-митолошке садржаје, да би, тек, када се дубље зађе у истраживања видимо да је био део хазарске (заправо екстремне секте „Хабад“) политике и идеологије које су уграђене у оно што је изнедрила „франкфуртска школа“ (видети: Милошевић, 2019, 108–143, Грачова, 2009).

Ипак, пођимо редом.

Ерих Фром (1900–1980) је био „амерички” психоаналитичар немачког порекла, познат по свом истраживању односа између људског ума и друштва у коме живимо. Његова главна идеја је била да ако применимо принципе психоанализе на друштвене проблеме, можемо на крају развити здраву културу која ће се градити на нашим снагама.

Ерих Фром је докторирао на Универзитету у Хајделбергу 1922. године, а затим је започео обуку из психоанализе на Универзитету у Минхену и на Берлинском психоаналитичком институту. Студирао је директно код Сигмунда Фројда, али је убрзо почео да се одваја од њега у неким кључним областима његове теорије.

Док је за Фројда једино било важно разумевање биолошких импулса и њиховог утицаја на наш ум, Ерих Фром је веровао да друштвени фактори такође имају веома важну тежину, чак и да одређују развој наше личности. Године 1933. прешао је у Сједињене Државе, где је дошао у сукоб са тамошњим традиционалним психоаналитичким круговима.

У једној од његових биографија каже се да је Ерих Фром рођен 23. марта 1900. године у Франкфурту, у Немачкој у ортодоксној „јеврејској” породици. Како ће касније рећи у сопственим сведочењима, његови родитељи су били „изузетно неуротични” и због тога, али и због околности његових раних година, имао је тешко и несрећно детињство.

Када је био довољно стар, почео је да студира право на Универзитету у Франкфурту, али је након само два семестра одлучио да промени курс и дипломирао је на одсеку за социологију Универзитета у Хајделбергу. Године 1922. докторирао је код познатог психолога Алфреда Вебера. Неколико година касније, 1924. године, Ерих Фром је одлучио да настави студије и почео да студира психоанализу на Универзитету у Франкфурту. Убрзо након тога, преселио се у Берлин да заврши студије на Институту

за психоанализу у главном граду Немачке. У то време је још увек следио званичну доктрину дисциплине, иако је почео да се не слаже са неким од Фројдових идеја.

Две године касније, 1926, Фром се оженио Фрейдом Рајхман, женом која је била 10 година старија од њега и која је раније радила као његов терапеут. Брак није дуго потрајао, пошто су се развели четири године касније.

Након пресељења у Сједињене Државе, Фром је почео да предаје на разним универзитетима у земљи, укључујући Њујорк, Колумбију и Јејл. Међутим, његова критика Фројдових теорија убрзо му је донела непријатељство психоаналитичара у земљи, па му је 1944. Њујоршки психоаналитички институт забранио да настави да експериментира са студентима.

Исте године, Ерих Фром је успео да постане амерички држављанин, поново се ожени и пресели у Мексико како би покушао да побољша здравље своје супруге, која је такође имала одређене психофизичке здравствене проблеме. Тамо је почео да предаје на Аутономном универзитету Мексика, а након смрти супруге 1952. основао је Мексички институт за психоанализу, где је наставио да ради као директор до 1976. године.

Током наредних година наставио је да предаје и у Мексику и у Сједињеним Државама, бавећи се психоанализом и објављујући неколико радова на различите теме као што су слобода, љубав или утицај друштва на људски ум.

Ерих Фром се трајно преселио у Муралто у Швајцарској 1974. године. Ту је остао до своје смрти 1980. године.

Прво заиста значајно дело Ериха Фрома била је његова књига „Бекство (страх) од слободе” (1941). У њему се већ могао видети почетак онога што ће бити знаци његове каријере: истраживање односа друштва и психологије сваке особе, као и велика критика политике свог времена и тражење одговора о природи човека.

У ствари, овај рад се сматра једним од оних који су започели оно што ће касније бити препознато као политичка психологија. Његова следећа књига, „Етика и друштво” (1947), наставила је да проширује идеје ове књиге. У оба случаја јасно је видљива Фромова теорија људске природе коју су за њега одредили и биологија и друштво.

Ерих Фром није само развио многе социолошке и психоаналитичке теорије, већ је био и значајан друштвени критичар и веома активна личност у области политике. Био је познат као један

од бранилаца критичке теорије „Франкфуртске школе” и промовисао је идеје, веома необичне за то време.

Фром је имао репутацију нереволуционара, јер није био присталица насилне револуције. Пошто је Фром био психотерапеут није ни могао да јавно проповеда револуцију. Стога су радикални елементи Фромовог погледа на свет, такође, прикривени испод реформистичке одеће – више је био за перманентну револуцију малим корацима. Будући да је био Фројдиста (називају га различито: „неофројдиста”, „леви фројдиста”, „фројдомарксиста”¹), а једном је поменуо да је Маркс био много већи од Фројда, јер је Фројд био реформатор, а Маркс радикални револуционар, што говори шта је заправо мислио о томе.

Фромово дело је мало критиковано. Углавном се о њему крајње позитивно говорило, јер је придобио „ореол борца за људску слободу”. Критика Херберга Маркузеа Фромових идеја у „Еросу и цивилизацији” је заиста најпознатија.² Међутим, с обзиром да је и Маркузе припадник „Франкфуртске школе” и истоплеменик, да је радио за ЦИА и у Министарству спољних послова САД, та „критика“ не може да буде поуздан ослонац, али све ово додатно

-
- 1 Фројдомарксизам се развијао у оквиру франкфуртске школе неомарксизма, и представљао је синтезу учења Маркса и Фројда, односно синтезу неофројдизма и неомарксизма. Оснивачи фројдомарксизма били су представници франкфуртске школе Ерик Фром и Херберт Маркузе.
  - 2 Херберт Маркузе (1898–1979) критикује индустријску цивилизацију свог времена, напомињући да је заснована на технолошкој рационалности, која у људима формира лажне, стандардно, репресивне потребе, због којих човек и друштво постају једнодимензионални. „Лажне” су оне потребе које појединцу намећу посебни друштвени интереси у процесу његовог сузбијања: то су потребе које одржавају напоран рад, агресивност, сиромаштво и неправду... Већина преовлађујућих потреба (опустите се, забавите се), конзумирају и понашају се у складу са рекламним обрасцима, воле и мрзе оно што други воле и мрзе) спадају у ову категорију лажних потреба”. Човек је једнодимензионалан јер њиме манипулише систем заснован на принципу задовољства: „Контролисани појединац добија право задовољство једноставно зато што му је задовољство возити се чамцем, гурати моћну косилицу или возити аутомобил великом брзином. Људи не могу да одбију благодети ове цивилизације: сама идеја о могућем одбацивању ових погодности, о задовољавању лажних потреба, савременом човеку делује катастрофално. Лажне потребе везују човека за друштво, лишавају појединца основе на којој би могао да развије аутономију, способност да се одупре друштву. Као резултат утицаја лажних потреба, настаје модел једнодимензионалног мишљења и понашања који формира једнодимензионално, тоталитарно потрошачко друштво (термин је увео Маркузе). Неототалитарни систем постоји захваљујући хипнози масовних медија, који у свест сваког појединца уносе лажне потребе и култ потрошње. Технолошка рационалност, која формира лажне потребе, постаје главно средство доминације, јер ствара „потпуно тоталитарни универзум у којем се друштво и природа, тело и душа држе у стању сталне мобилизације за заштиту овог универзума”. Види: Студопедия, н.д.

отвара друга ништа мање важна и тешка питања”.³

Фром се, дакле, не може разумети без узимања у обзир утицаја екстремне „јеврејске“ организације „Хабада” на његове ставове, који се могу дефинисати као троцкизам у политичкој психологији (видети: Милошевић, Божић 2022, 89–139).

У „Јеврејској електронској енциклопедији” (World ORT 1999) наводи се да је Фром имао јеврејско презиме Пинхас (*Erich Pinchas Fromm*), те да је имао „имао добро јеврејско образовање”. Интересовање за јеврејство одредило је тему његове докторске дисертације „Јеврејско право. Студија о социологији јеврејске дијаспоре” (1925) и тему његовог првог објављеног чланка „Шабат” (1927). Тих истих година Фром је упознао Г. Шолема, који је Фрома назвао „большевичким психоаналитичарем”. Према Фромовом сопственом извештају, хебрејска Библија и месијанска идеја (изабраност јеврејског народа) инспирисале су га више од било чега другог (такође треба приметити да се и у „грађанству” школовао и стицао дипломе код истоплеменика).

Фромове идеје биле су сложена мешавина марксизма и фројдизма. Већ за време револуције у Немачкој 1918–1919. заинтересовао се за идеје социјализма, а од 1926. почео је да проучава марксизам. Од Маркса, Фром је позајмио главне друштвено-економске категорије (на пример теорију класа). Фројдистичко-марксистички концепт социјалне психологије је теоријска основа Фромових дела. Низ његових радова посвећен је вредновању идеја двојице теоретичара, на пример: „Мисија Сигмунда Фројда” (1956), „Марксов концепт човека” (1961), „Изван ланца илузија. Моји сусрети са Марксом и Фројдом” (1962), „Криза психоанализе. Есеји о Фројду, Марксу и социјалној психологији” (1970), „Величина и ограниченост Фројдове мисли” (1980).

„Што је Ерих Фром био старији, то је чешће говорио о својим јеврејским прецима и учитељима, о њиховој посебној перцепцији живота, њиховој животној пракси” (Функ, н.д.). Јеврејска средина из које је Фром изашао и веза са којом је задржао до краја својих дана је пресудно утицала на његове ставове.

Током свог живота, Фром се руководио животном праксом јеврејских познавалаца светих текстова, а за шта је његов деда био

3 Посебна пикантерија био је његов посао (од 1946. до 1951.) у *Committee on World Communism* (CWC), који је био подчињен Министарству спољних послова САД, а која се борила против комунизма. Управо за ову институцију Маркузе изучавао особености комунистичке пропаганде СССР-а. Такође је важно нагласити да је под његовим руководством CWC разрадио научну теорију супростављања СССР-у у области психолошког рата. Види: Müller 2010, 146.

тако живописан пример (Функ, н.д.).

Животно искуство показало је Фрому да се истински и стваралачки принцип може остварити само у *супротности са већином и у порицању околног и општеприхваћеног* (Функ, н.д.).

За Фрома су Маркс и Фројд генијалци, али данас знамо да су то генијалци с оне стране добра, па у најмању руку „чуди” таква његова оцена (Функ, н.д.).

Конзервативна јеврејска животна пракса Фромових предака и учитеља одбацивала је буржоаско, либерално, хришћанско друштво. Стога је ова пракса у даљем Фромовом развоју била његов путоказ: створила је тај потенцијал за искуство порицања праксе, остваривања аутентичног и стваралачког, што је Фрому омогућило да одлучи да крене својим путем и ослони се на марксизам и психоанализу, а потом поново се оградио од већине и дозволио да буде жигосан као „ревизиониста” (Функ, н.д.).

Отац мајке Ериха Фрома је снабдевао Познањ цигаретама. Њен брат, Дајан Лудвиг Краузе, ујак Ериха Фрома, био је познати талмудиста у Познању. Од њега је Ерих Фром редовно добијао упутства за проучавање Талмуда. Са њим и његовим утицајем били су повезани снови Ериха Фрома да постане талмудиста и да се пресели у Познањ. О карактеру овог човека елоквиентно сведочи следећа прича коју је испричао Ерих Фром: „Једном сам га питао, знајући да ме воли: „Ујаче, шта мислиш, шта ћу ја постати?” Надао сам се да ће рећи нешто лепо. Рекао је – „Стари Јеврејин!” А Ерих Фром додаје: „То је био врло типичан јеврејски одговор”.

Однос Фромовог оца са његовим јединим сином Ерихом био је веома амбивалентан. Ерих Фром, када је имао 79 година, написао је о овоме: „Мој отац је био веома нервозан. Био је страшно плашљив у свему што је имало везе са мном. Није се плашио за себе, али кад сам ја био у питању једноставно је био неуротичан. Као јединац, био сам у лошој ситуацији. Размазио ме је и био сам веома недисциплинован. Највише је желео да увек останем дете од три године. Што сам био старији, он је имао мање искреног интересовања за мене. Истина, то не значи да ме је мање волео” (Функ, н.д.).

Претерана бојажљивост оца била је важан разлог зашто Ерих Фром није могао да оствари своју жељу да проучава Талмуд на Истоку. Други разлог има везе са мајком. „Одлазак у Литванију, тако далеку, није долазило у обзир... Да су ме студије на Талмуду оставиле у Франкфурту, не би имали ништа против”. Ерих Фром се присећао дана када је полагао докторски испит у Хајделбергу: „Мој отац, који је своје комплексе инфериорности пренео на мене,

дошао је у Хајделберг јер се плашио да не успем и да не извршим самоубиство” (Функ, н.д.).

Једнако проблематичан је био и однос Ериха Фрома са мајком, за коју је све што је било повезано са њом и њеном породицом било свето и вредно. „Моја мајка је била веома везана за своју породицу и волела ме је у мери у којој сам био Краус – ово је њено девојачко презиме. Све добро у мени за њу је било типично за Краусе, а све лоше за Фромове” (Функ, н.д.). Поставши продукт несвесне мржње између својих родитеља, Ерих Фром очигледно, о чему сведоче његове фотографије из детињства, није могао да одоли нарцисоидној склоности мајке, која је желела је да од њега направи пијанисту и сањала да ће он постати други Падаревски (Игнаци Јан Падаревски је у то време био познати пољски виртуоз пијаниста, композитор и политичар, који је 1919. године постао пољски премијер!) (Функ, н.д.). На Фрома, како сам каже, велики утицај је оставио породични пријатељ, Јевреј из Галиције, Оскар Зусман као и франкфуртски рабин др Нохемии Антон Нобеле и учитељ Талмунда у Хајделбергу, др Залман Барух Рабинков (Функ, н.д.).

Фром је, како каже аутор књиге о њему, Рајнер Функ,⁴ у својим делима трагао за „хуманистичким јудаизмом”, (Функ, н.д.) а инспирацију је налазио у текстовима Старог Завета, посебно код непослушних. Биле су му досадне приче о освајању Ханана од стране Јевреја, као и приче о Мордехају и Јестири или Песми над песмама. Занимљивије су му биле приче о непослушности Адама и Еве, о Аврамовој заштити становника Содоме и Гоморе и о судбини Јоне и Ниниве (Функ, н.д.).

Пророци су надахњивали Ериха Фрома током његовог живота. Током година, он је у њиховим предвиђањима проналазио све више обележја порицања животне праксе, коју је настојао да стекне својом религиозношћу. Педесет година касније, изразио је своје дивљење на следећи начин: „Бити пророк значи прокламовати идеје – не нужно нове – и истовремено их отелотворити у сопственом животу. Пророци Старог Завета су управо то чинили: прокламовали су идеју да човек мора пронаћи одговор на проблеме свог постојања и да се тај одговор састоји у развоју његовог ума и његове љубави, а учили су и да су смирење и правда неодвојиви од љубави и разума. Живели су по ономе што су говорили. Нису тражили власт, већ су је напустили. Нису тражили ни ауторитет пророка. Моћ их није

4 Функ, немачки психоаналитичар, је правни носилац Фромовог наслеђа, тј. ауторских права на његова дела. Докторирао је на теми „Етика Ериха Фрома“. Од 1974, до 1980 г. је помоћник Ериха Фрома, а после негових смрти постаје правни наследник његових дела. Види: Функ, н.д.

инспирисала, а они су више волели истину чак и када је за њих значила затвор, изгнанство и смрт (Функ, н.д.).

Ерих Фром никада није писао о утицају који је Нобел имао на њега, иако се и у дубокој старости није толико дивио неком другом као Нобелу, његовом дару проповедника и мистика. Посебан шарм који је произашао из овог човека, он и његов круг отворили су Фрому специфичан духовни и интелектуални свет. Нобел је био прожет јеврејским мистицизмом и оличавао конзервативну религиозну животну праксу, али је истовремено био и хуманиста, оријентисан на Гетеа и Канта, и просветитељ који се придружио идејама израженим у Коеновом касном делу „Религија разума из јеврејских извора”. Управо ово дело је имало трајан утицај на Фрома. Оно што је Фром касније највише ценио у религији јудаизма било је тумачење традиције јудаизма које је Коен формулисао у овом делу. Сам Херман Коен је персонификовао јудаизам који је Фрому постао водећи и коме се придружио захваљујући Нобелу. Коен је био професор филозофије у Марбургу од 1873. до 1912. године – у то време једини Јеврејин у Пруској – обичан професор. Иако није имао директне везе са јеврејском заједницом, идентификовао се са „хуманим идејама религиозног јеврејства”.

Упознавање са мишљењем и филозофијом Коена било је подстрек за иницијативу која је имала велики културни значај. Георг Салцбергер (1882–1975), либерални рабин у Франкфурту који се током рата суочио са „заиста страшним непознавањем јеврејске религије и историје”, касније се присећао: „Консултовао сам свог младог пријатеља Ериха Фрома... који је, иако је припадао ортодоксној породици, делио моје ставове, као и ставове мојих истомишљеника. Након тога, заједнички смо основали, крајем 1919. године „Удружење”, или, како је касније названо, „Друштво за јеврејско јавно образовање у Франкфурту на Мајни”... Курс предавања је почео 22. фебруара 1920. год. на коме је рабин Нобел прочитао поглавље из историје кабале. „Свој задатак смо видели пре свега у ширењу знања Јевреја о Јеврејима и јудаизму, пре свега кроз месечне извештаје. „Не треба заборавити”, наглашава с тим у вези рабин Салцбергер, „да је то друштво позвало Франца Розенцвајга у Франкфурт у лето 1920. Ерих Фром се тачно сећао времена и места где нам је обома пала идеја о овом позиву, који смо поделили са нашим пријатељима. На позив Росенивејга, постало је могуће, уз Друштво за јеврејско јавно образовање, створити и Слободну јеврејску студијску кућу, основану 17. октобра 1920, чији је значај касније превазишао Франкфурт захваљујући истраживачима. У овој

„подобји јеврејске основне школе”, замишљеној као „секуларизовани облик учења јеврејског Талмуда”, нису се срели само наставници „Друштва” – рабини Нобел, Ричард Кох, Георг Салцбергер, Ернст Симон, Едуард Штраус, али и Зигфрид Кракауер, Мартин Бубер (од 1922), Семјуел Јозеф Ањон, Рудолф Хало. Године 1923. Ерих Фром је предложио да се одржи семинар о караитима. Исте године организован је курс предавања током летњег распуста, на коме је Ернст Симон држао уводна предавања о Рашију (Шолем бен Исхак, 1040–1105), Ерих Фром опширнија предавања о Рашијевим коментарима на Егзодус, а Гершом Шолем је изложио Књигу Данила и Зохар (главно дело Кабале). Следеће зиме, Залман Барух Рабинков, предавао је Фромов Талмуд у Хајделбергу, а Лео Бек је одржао предавање, на које је био посебно позван, о Божанској љубави и обожавању. У седмој години постојања школе (1925–1926), један од њених наставника био је Лео Левентал, који је држао предавања о јеврејској историји (Функ, н.д.).

Фром је добио приступ хасидизму захваљујући свом учитељу Рабинкову, који га је привукао управо својом скромношћу, док је Бубер, према речима Георга Задјцбергера, „патосом своје речи... не без намере да се прикаже пророком, што није посебно привукло Фрома”. Састанци са Гершомом Шолемом⁵ такође нису довели до пријатељства. Напротив, Шолем није веровао Фрому због његове склоности ка психоанализи и ширио је мишљење да је Фром постао троцкиста (Функ, н.д.).

Чињенички, у Рабинковљевом чланку „Индивидуум и заједница у јудаизму” сусрећемо се на сваком кораку са овом хуманистичком интерпретацијом јеврејске традиције. Рабинков верује да идеја људске аутономије има дубоке корене у јудаизму.

На крају рада, Рабинков формулише своје хуманистичко тумачење јудаизма, цитирајући Хилела, који је и сам Фром волео да цитира, да би изразио суштину свог веровања: „Јер најдубље уверење Јевреја било ког правца је да је живот треба са се проживи, а свако је довољно добар да у потпуности попуни место које му је додељено у непрекинутом ланцу животног процеса. „Ако ја нисам за себе, ко је онда за мене? Али ако сам само за себе, ко сам онда?” (Функ, н.д.).

5 Гершом Шолем (нем. *Gershom Scholem*, рођен је 5. децембра 1897. у Берлину, а умро је 21. фебруара 1982. у Јерусалиму) — јеврејски филозоф, историчар религије и мистичар, са особеностима кабале. Шолемов рад на јеврејском мистицизму утицао је на Борхеса (којег је упознао у Јерусалиму), Умберта Ека, Жака Дериду, Џорџа Штајнера и Харолда Блума. Шолем се противио смртној казни за Адолфа Ајхмана, а критички се односио према делу Хане Арент (1963), видећи у њему недостатак солидарности са Јеврејством. Види: Дан 1987.

Фром је, дакле, преузео ову идеју и пренео је на човека уопште у својим психоаналитичким и социјално-психолошким истраживања. Међутим, како тврди Рајнер Функ, „све ове антрополошке црте припадају хуманистичкој интерпретацији јеврејства Рабинкова” (Функ, н.д.). На основу тога постају јаснији циљеви које је Фром накнадно покушао да постигне својом доктрином о хуманистички оријентисаном карактеру. Специфично јеврејски животни став превео је на језик антропологије и емпиризма и указао на одреднице верске животне праксе са становишта хуманистичких наука (Функ, н.д.).⁶

Хуманистичка оријентација, која одређује укупност животне праксе, такође је за Фрома услов за развој стваралачких природних способности личности и усвајање хуманистичког избора у области филозофске антропологије. Он то не сматра „принципом сједињења са Богом” институционализованим у „Закону” јеврејске изоловане заједнице и који продира у све сфере живота, већ продуктивним, биофилним, „бивањем” оријентисаним карактером личности, који попут „духа религије”, одређује свеукупност животне праксе: економске, друштвене, културне, политичке, духовне и психичке структуре. Попут јеврејске изоловане заједнице, он се мора одвојити од непродуктивног, некрофилног, „поседовања” карактера капиталистичке животне праксе. И ту је такође јасно: само на основу негирајуће праксе могуће је искуство стваралачког и аутентичног. Фромове алтернативе: продуктивно–непродуктивно, биофилно–некрофилно, „имати”–„бити”, одражавају искуство које су Рабинков и Фром стекли заједно у својој религиозној животној пракси. Они су се алтернативно оградиле од духа времена да би прогласили вредност „аутономне индивидуе” (Рабинков), значај развоја производних снага разума и љубави (Фром). Хуманизам такве праксе не треба доказе (Функ, н.д.).

Такво „инстинктивно” схватање како је приступ радикалног револуционара свету глобалнија свест о свету и озбиљнији, дубљи приступ изазива поштовање. То што је Фром, будући да је и сам реформатор, јавно дао длан радикалном револуционарном приступу разумевању и промени света – односно, рекло би се, „упуштао се у пропаганду против самог себе”. Теорија „друштвеног карактера” је проширена на општу популацију, будући да се овим деловима

---

6 Међутим, треба рећи и то да је Фром схватио колико је национализам култивисан у ционизму, што је противречило хуманистичком тумачењу јудаизма и месијанизму Коена и Рабинкова. Он је једном заувек раскинуо са ционизмом, а то се посебно манифестовало у томе што Фром никада није изразио много симпатија према држави Израел, страствено је говорио у одбрану права Арапа и указивао на Бегинову терористичку прошлост.

намеће „друштвени карактер”. „Друштвени карактер” стварају образовни систем, вера, одобрене установе културе, а поред тога и васпитање у породици. Резултат је прилагођавања човека специфичној култури у којој живи, специфичном типу организације друштва. „Друштвени карактер” је такав заштитни механизам, механизам реаговања појединца на фрустрирајућу ситуацију, на ону друштвену средину која не дозвољава човеку да се развије као личност и да у потпуности испољи могућности које му природа даје. Први тип „непродуктивног” „друштвеног карактера” је рецептивна оријентација. Фром каже да особа са пријемчивом оријентацијом верује да је извор свих благодати у спољашњем свету, и верује да је једини начин да добијете оно што желите (без обзира шта - нешто материјално или љубавно, знање, задовољство...) је да се то жељено добије споља (Студопедия 2015).

Ерих Фром је рођен 14 година пре почетка Првог светског рата и умро 11 година пре распада СССР-а. Као и неки од његових савременика, сматра се познаваоцем тоталитарне свести – Фром је почео да указује на чисто психолошко порекло многих кошмара које су се дешавале око њега, тј. да скреће пажњу на њих, да ли због каквог интереса, остаје да се истражи. *Покушао је да пронађе корене – пре свега историјске – европске масовне опседнутости неслободом* и дао је објашњење, према нашем мишљењу нетачно, шта се дешавало у главама Немаца од касних 1920-их до 1945. године. Наиме, Амерички војни трибунал закључио је да би без активности *IG Farben*-а Други светски рат био немогућ (Milošević, Vožić 2022a, 67). Хајнрих Бутефиш (менаџер *IG Farben*-а) и Хајнрих Гатенеу (званични представник *IG Farben*-а и СС официр у исто време) финансирани су Хитлеров долазак на власт уз очекивање владине подршке фабрикама синтетичких горива. Након тога, да би проширили научне пројекте, нацисти су створили експерименталну базу за компанију *IG Farben* – концентрациони логор Аушвиц („Фарбен геноцид”). Пошто су и власници *IG Farben*-а били Фромови истоплеменици (Хазари), као и сам Адолф Хитлер, не чуди што је узроке за појаву нацизма тражио на сасвим другој страни.

Ерих Фром је први европски социјални психолог који је покушао да објасни глобалне феномене друштвене и политичке историје у њиховој повезаности са одликама, трендовима и променама у индивидуалној људској психологији. Као један од оснивача модерне социјалне психологије, Фром се препоручује од одређених ауторитета чак и сада, 80 година након објављивања његове најупечатљивије књиге, „Страх од слободе” (код нас је

преведена под насловом „Бекство од слободе” [Fromm 1986]). Монографија се појавила у условима либералне демократије у којој се појављују и претећи расту гигантске тоталитарне империје као и сродне транснационалне корпорације које изазивају страх код човека и траже објашњење: шта је нормално функционисање човека у савременом друштву?

Фром нуди једноставан и примамљив одговор: „Главни фактор овог нормалног функционисања је слобода”. Међутим, слобода је сложен концепт. Појмовно има (бар у Фромовом концепту) две стране, два значења, а ако се укључи хришћанска антропологија онда има и треће. Код Фрома једно је – негативна слобода, односно слобода од ограничења, од стега, од угњетавања – друштвене, економске, политичке, моралне и коначно, личне. Друга је позитивна слобода, односно слобода самоизражавања, саморазвоја, откривања стваралачког личног почетка појединца.

Дакле, према Фрому, дошло је до повреде слободе. Особа се разболела – уплашила. И Фром поставља своју дијагнозу, која је главна теза његове књиге „Страх (бекство) од слободе”. „Савремени човек”, каже Фром, „ослободио се окова преиндивидуалистичког друштва.⁷ Ослобођење је завршено до 17. века. Ово преиндивидуалистичко друштво га је ограничавало, али му је давало осећај самопоуздања и сигурности. Ослободивши се, савремени човек није остварио слободу у њеном позитивном смислу, односно у откривању својих личних, емоционалних, интелектуалних и вољних могућности. Слобода, иако му је донела независност и рационалност, истовремено га је учинила изолованим, а самим тим и поремећеним и немоћним. Усамљеност савременог човека је неподношљива”, каже Фром.

Иако је, дакле, дијагноза Фрома тачна (формирање страха од слободе), оно што се даље нуди од истог аутора је, према нашем мишљењу, погрешно и не води ослобађању од страха (Види: Барейша 2014). Лек за страх (и друге проблеме) је у литургијској заједници и црквеној саборности. У Христу човек не може бити нити усамљен нити уплашен, ни слободом ни смрћу.

Отуда и дилема за секуларизоване особе: или бацити терет слободе, бежати у ново потчињеност и ропство, у нову зависност – или тежити пуном остварењу слободе у њеном позитивном смислу, заснованом на посебности и посебности сваке људске личности.

---

7   Овде треба подсетити на погрешност везивања слободе за индивидуализованог човека и друштво. То би значило да у оним друштвима где влада колективни дух нема слободе, а има је.

Ово је Фромова дијагноза. И, по његовом мишљењу, милиони Немаца су се почетком тридесетих свесно и несвесно одрекли слободе са истом енергијом којом су ту слободу тражили њихови преци. И испоставило се да је психолошки фактор овде, иако не једини, али одлучујући. „Човек не само да је постао историја, он такође ствара историју”, рекао је Фром. Фром не може прихватити концепт безличног историјског процеса. Уз све промене које човек доживљава у различитим историјским ситуацијама, постоје ствари које остају непромењене и незаменљиве: оне леже у самој природи људске психе. А пре свега, то је потреба да се задовоље физиолошки одређене потребе и жеља да се избегне изолација и морална усамљеност. Испоставило се да бисте били или постали појединац, морате платити. Ово се не даје бесплатно. Да, индивидуалност даје човеку снагу и самопоуздање. Али то такође повећава његову усамљеност. А ако је плата превисока за појединца или друштво, појединац или друштво почиње да тражи начине да побегне.

У овом бекству човек који се плаши слободе тежи да се стопи са спољним силама – земљом, партијом, војском, колективом, нацијом. При томе заборавља (а такав заборав улази, да тако кажемо, у механизам бекства) да је људско постојање савременог човека неодвојиво од слободе. Једном када је слобода била у човеку, у њему ће и остати. Главна снага нацизма, као и сваког тоталитарног режима, по Фрому, јесте способност да искористи усамљеност и несигурност просечног човека да га натера да „добровољно” побегне са слободе.

ДЕЛА

Од 1940-их, књиге Е. Фрома су објављиване једна за другом: „Бекство од слободе” (1941), „Психоанализа и етика” (1946), „Човек за себе” (1947), „Психоанализа и религија” (1949), „Мушкарац и жена” (1949), „Заборављени језик. Увод у науку разумевања снова, прича и митова” (1951), „Здраво друштво” (1955), „Уметност љубави. Студије о природи љубави” (1956), „Мисија Сигмунда Фројда. Анализа његове личности и утицаја” (1959), „Зен будизам и психоанализа” (1960), „Може ли човек превладати” (1961), „Марксово поимање човека” (1961), „Револуционарни карактер” (1961), „Изван илузија које нас поробљавају. Како сам срео Маркса и Фројда” (1962), „Догма о Христу” (1963), „Душа човека, њена способност за добро и зло” (1964), „Социјалистички хуманизам” (1965), „Бићете као богови: радикално тумачење Старог завета

и његове традиције” (1966), „Револуција наде. Ка хуманизованој технологији” (1968), „Природа човека” (1968), „Крiza психоанализе” (1970), „Анатомија људске деструктивности” (1973), „Имати или бити?” (1976) и „Величина и ограниченост Фројдове теорије” (1979) (Багоцки 2020).

ФРОМ, „ФРАНКФУРТСКА ШКОЛА” И ХАБАД

Научник из Франкфуртске школе Мартин Џеј, писао је о „псеудо-стручњацима” који су ширили иста „упадљива поједностављења” у медијима: „...све болести модерне америчке културе, од феминизма, позитивне дискриминације, права хомосексуалаца до опадања традиционалног образовања, па чак и заштите животне средине, на крају се приписују подмуклом утицају особља Института за друштвена истраживања које је дошло у Америку 1930-их” (Live journal 2021).

И сам назив „Франкфуртска школа” (Функ, н.д.)⁸ је врло конвенционална ознака, јер. сами представници критичке теорије никада се нису ујединили под овим именом (Live journal 2021). „Франкфуртска школа” је настала на бази Института за друштвена истраживања Универзитета у Франкфурту 1931. године, када је Институт водио Макс Хоркхајмер, а само годину и по касније Институт је угашен од стране нациста, али су запослени наставили са својим радом, пре свега у САД, где се већина преселила.

Треба рећи да је познати марксиста Ђерђ Лукач председавао првим састанком групе комунистички оријентисаних социолога, који је касније довео до стварања „Франкфуртске школе”. Овај институт је првобитно финансирао Феликс Вајл (1898–1975)⁹, присталица марксизма и социјализма. Карл Грунберг, директор

8 „Први контакти Ериха Фрома са Берлинским институтом, где је 1929-1930. завршио школовање као психоаналитичар, били су повезани са његовим рефератима. Године 1927. (18. јуна) урадио је студију на тему: „Лечење случаја плућне туберкулозе методом психоанализе”. Чињеница да је управо ова тема отворила његову научну каријеру психоаналитичара била је донекле значајна: четири године касније и сам се разболео (због проблема у браку са Фридом?) од плућне туберкулозе и био приморан да оде у Давос годину дана ради лечења. Фром је 13. марта 1928. поново био у Берлину са предавањем на тему – „Психоанализа малограђана” – први пут открива сопствено друштвено порекло. Извештај је изазвао живу дискусију. Према дописницима „Међународног часописа за психоанализу”, међу говорницима у дебати су: Хуго Штауб, Франц Александер, Феликс Бем, Барбара Лантос, Зигфрид Бернфелд, Шандор Радо, Ханс Сакс и Макс Ајтинген”.

9 Феликс Хозе Вајл (8. фебруар 1898 — 18. септембар 1975.) био је јеврејски немачко-аргентински марксиста који је обезбедио средства за оснивање Института за друштвена истраживања у Франкфурту на Мајни, Немачка. Види: Википедија, н.д.

Института од 1923–1929, био је признати марксиста, иако званично Институт није имао ниједан огранак Комунистичке партије. Али 1930. нови директор, Макс Хоркхајмер, отворено је прогласио да би Маркова теорија требало да буде основа истраживања Института. Доласком Хитлера на власт Институт је затворен, а његови чланови су на благовремено прешли у САД и тамо започели активан рад на водећим универзитетима – Колумбија, Калифорнија, Принстон, Брандајс, Беркли и други.

Школа је међу својим присташама имала такве познате јавне личности као што су „гуру нове левице 1960-их” Херберт Маркузе (чију доктрину промискуитета и пермисивности је осудио папа Павле VI), Макс Хоркхајмер, Теодор Адорно, популарни писац Ерих Фром, Лео Ловентхал и Јурген Хабермас – можда најутицајнији представник „Франкфуртске школе”. Њени идеолози су веровали да све док особа има веру – или чак наду вере – њен ум може решити проблеме са којима се друштво суочава. Сходно томе, друштво никада не може доћи до стања безнађа и отуђења које су сматрали апсолутно неопходним за спровођење социјалистичке револуције. Стога је задатак идеолога „Франкфуртске школе” био да што пре поткопају утицај јудео-хришћанског наслеђа.¹⁰ Да би то учинили, позвали су на најодлучнију и погрдну критику свих аспеката „традиционалног” живота и морала, што би требало да доведе до дестабилизације и промене постојећег „репресивног“ поретка и „угњетавања”. Да би се као вирус ширила планирана културна револуција (укључујући сексуалну, нарко-психоделичну, музичку, итд.), требало је предузети следеће кораке:

1. Креирање и популаризација теме „расизма” и злочина по овој основи.
2. Прављење сталних промена које доводе до фрустрације и конфузије.
3. Подучавање деце и адолесцената сексуалног „просветљења” и хомосексуализма.
4. Смањење ауторитета наставника и слабљење општеобразовних школа.
5. Огромна имиграција за замагљивање националног идентитета.
6. Промовисање пијанства, наркоманије и других порока.

---

10 Према неким подацима 71% младих Американаца почетком 21. века не може да служи у америчкој војсци због менталне ретардираности, гојазности или због своје криминалне прошлости. Истовремено, истраживања понашања младих Американаца су показала да трећина тинајџера у протеклој години није прочитала ни једну књигу. Види: Милошевић 2021, 43.

7. Слабљење ауторитета Цркве.
8. Непоуздан правни систем са предрасудама према жртвама злочина.
9. Зависност од државе и државних давања.
10. Контрола и манипулација медијима.
11. Подстицање урушавања институције породице и брака (Live journal 2012).

Једна од главних идеја „Франкфуртске школе” била је комбиновање марксизма са фројдизмом, а они су усвојили теорију „пансексуализма” Сигмунда Фројда (са њеном доминацијом тражења задовољства и хедонизма) како би уништили традиционални однос између мушкараца и жена, родитеља и деце. Сви инстинкти (или грешне страсти, према хришћанској традицији) из области „несвесног” према фројдизму (аналог „пролетаријата” у марксизму), који су сада спутани јавним моралом (аналог „буржоазији” у марксизму) морају бити развезани и ослобођени – да би се постигла појединачна и општа срећа човечанства. Да би постигли своје циљеве, идеолози Франкфуртске школе су предложили:

- Рушење ауторитета оца, негирање традиционалних породичних улога оца и мајке, одузимање права родитељима да буду главни и примарни васпитачи своје деце.
- Укидање разлика у васпитању дечака и девојчица.
- Укидање свих облика мушке доминације – и као резултат тога, присуство жена у војсци.
- Проглашавање жена „потлаченом класом”, а мушкараца „угњетавачима” (Дреер 2021, 87; 96).

„БЕКСТВО ОД СЛОБОДЕ”

„Бекство од слободе” је књига немачког фројдомарксистичког социолога, филозофа и психоаналитичара Ериха Фрома, која је прво објављена у Сједињеним Државама од стране издавача “Farrar & Rinehart” 1941. године, а годину дана касније под насловом „Страх од слободе” у Британији. Издавач је био “Routledge & Kegan Paul”. Преведена је и на немачки и први пут објављена 1952. године, под насловом “Die Angst vor der Freiheit” („Страх од слободе”). У књизи, Фром истражује променљив однос човечанства према слободи, фокусирајући се на личне последице њеног одсуства. Његов посебан фокус је на психосоцијалним условима који су, наводно, допринели успону нацизма у Немачкој. Поред тога, наведене су главне одредбе Фромовог концепта, које су даље развијене у његовим каснијим

радовима. Управо је „Бекство од слободе” донело широку славу аутору, који је касније, да поновимо, постао један од најпознатијих представника Франкфуртске школе.

У књизи „Бекство од слободе”, Фром истражује узроке и механизме који терају човека да се одрекне сопствене слободе, што за њега постаје психолошки проблем. Разлог за то је осећај несигурности, анксиозности и отуђености, па се као резултат тога човек одриче своје индивидуалности, постаје део огромног механизма и доноси одлуке под притиском друштва. Према Фрому, у таквом друштву је доведен у питање сам развој човека у пуноправну личност. Аутор посебну пажњу посвећује историјском развоју улоге слободе у друштву, напомињући да се појам слободе као такве појавио тек у средњем веку, а да се убрзано развија током и након ренесансе.

Фром наводи следеће механизме бекства од слободе:

1. Ауторитарност
2. Деструктивност
3. Усклађеност робота

Обратимо пажњу на прва два механизма бекства од слободе.

МЕХАНИЗМИ „БЕКСТВА ОД СЛОБОДЕ” ПРЕМА ФРОМУ

1. Ауторитарност, која се манифестује у два облика: садизам и мазохизам

Најчешћа манифестација мазохистичких склоности су осећај инфериорности, беспомоћности, безначајности. Анализа људи који доживљавају ова осећања показује да иако се свесно жале на то, желе да се отарасе ових осећања, у њиховој подсвести постоји нека моћ која их чини инфериорнима или безначајнима. Ова осећања нису само свест о својим стварним недостацима и слабостима (мада се њихова уобичајена рационализација управо у томе састоји); такви људи показују склоност да себе омаловажавају и ослабе, да одбијају прилике које се отварају пред њима.

Поред мазохистичких склоности, код истог типа карактера увек се уочавају супротне склоности – садистичке. Испољавају се јачи или слабији, мање-више су свесни, али се не дешава да уопште не постоје. Могу се навести три врсте садистичких тенденција, мање или више међусобно повезане. Први тип је жеља да друге људе учини зависним од себе и стекне потпуну и неограничену власт над њима, претвори их у своје оруђе, „ваја као глину”. Други тип

је жеља не само да имају апсолутну власт над другима, већ и да их експлоатишу, користе и краду, да тако кажемо, гутају све што је у њима јестиво. Ова жеља се може односити не само на материјалну имовину, већ и на моралне или интелектуалне квалитете које друга особа поседује. Трећи тип садистичких склоности је изазивање патње других људи или гледање како пате.

И мазохистичке и садистичке тежње помажу појединцу да се ослободи неподношљивог осећаја усамљености и немоћи.

2. Деструктивност. Фром, идентификује још један механизам „бекства од слободе” – деструктивност, која је усмерена на уништавање објекта.

Већ смо споменули да се садистичко-мазохистичке тежње морају разликовати од деструктивности, иако су оне углавном међусобно повезане. Деструктивност се већ одликује чињеницом да њен циљ није активна или пасивна симбиоза, већ уништење, елиминација објекта. Али има исте корене - немоћ и изолованост појединца.

Уништавање света је последњи, очајнички покушај да се овај свет спречи да ме уништи. Циљ садизма је апсорпција објекта, циљ деструктивности је његово елиминисање. Садизам настоји да оснажи усамљеног појединца кроз његову доминацију над другима, деструктивност кроз елиминацију сваке спољне претње.

Деструктивност је резултат непроживљеног живота. Индивидуални или друштвени услови који потискују живот изазивају страст за деструкцијом која испуњава својеврсни резервоар, из којег извиру свакакве деструктивне склоности – према другима и према себи.

КРИТИКА И АЛТЕРНАТИВНА ГЛЕДИШТА

Дело „Бекство од слободе” наишло је на различите реакције у друштву. С једне стране, могли би се уочити позитивне повратне информације, на пример, од таквих личности као што су Маргарет Мид, Ешли Монтегју или Двајт Мекдоналд.

Истовремено, дело је критиковано од стране бројних психоаналитичара као што су Карл Менингер и Ото Фенихел.¹¹ Ево, на пример, цитата из Менингеровог критичког чланка: „Његова књига је написана као да он себе сматра психоаналитичаром” (Menninger 1942).

---

11 Истовремено, Харолд Блум назвао је Фенихела „мрачним енциклопедистом фројдовске психодинамике”. Види: Wikipedia, n.d.

„Фром је брбљивац који користи психолошке термине које је сам измислио да објасни претходне психолошке термине, који такође ништа не значе. Доживљавање феномена друге особе као свог – ова изјава са биолошке тачке гледишта је идиотска” (Савелјев, н.д.).

Између осталог, Фромова теорија је критикована због тога што је формулисана са егзистенцијалистичке тачке гледишта, као и због потцењивања потребе појединаца да се прилагоде друштву и пре него што покушају да га трансформишу. И зато што је превише глобалан, ограничавајући могућности емпиријског проучавања.

У овом бекству човек који се плаши слободе тежи да се стопи са спољним силама – земљом, партијом, војском, колективом, нацијом. При томе заборавља (а такав заборав улази, да тако кажемо, у механизам бекства) да је људско постојање савременог човека неодвојиво од слободе. Једном када је слобода била у човеку, у њему ће и остати. Главна снага нацизма, као и сваког тоталитарног режима, по Фрому, јесте способност да искористи усамљеност и несигурност просечног човека да га натера да „добровољно” побегне са слободе.

Други марксиста са којим је Фром комуницирао током берлинског периода био је Зигфрид Бернфелд, који је, попут Рајха и Фрома, покушао да комбинује психоанализу и марксизам. Он је несумњиво утицао на Фромово размишљање ових година, иако се то тешко може доказати конкретним чињеницама. Бернфелд је био социјалиста и сматрао је себе марксистичким теоретичаром (Савелјев, н.д.).

За Фромово прихватање Марксових идеја важну улогу имала је његова комуникација са Хоркхајмером, Левенталом и Маркузеом (Савелјев, н.д.).

Фром није био само психоаналитичар: он је такође студирао социологију и комбиновао ју је са психологијом, како индивидуалну, тако и друштвену, у независну аналитичку друштвену (политичку и социјалну) психологију. Његов позив социјалног психолога, у коме је у највећој мери остварио свој стваралачки потенцијал, уско је повезан са Институтом за друштвена истраживања и са идејама Карла Маркса и Јохана Јакоба Бахофена.

„Веза између института и Фрома била је изузетно плодна током франкфуртског периода, иако у почетку није био у особљу института и већину времена је био ван Франкфурта. Доласком Фрома, рад института добија правац који је постао одлучујући у наредним годинама. Рађена су друштвена истраживања, уз

комбинацију марксизам и психоанализе. Фромове сопствене идеје обогачене су марксистичким ставовима радника института, пре свега Хоркхајмера и Маркузеа. Очигледно, овде је заиста упознао Маркса; у исто време, размишљање Фромових колега било је подстакнуто његовим психоаналитичким идејама, пре свега у области социјалне психологије и по питању ауторитета. За Левентала је укључивање психоанализе у друштвену филозофију било неопходно у вези са сопственим студијама психоанализе, и био је уверен да је „Фром имао најперспективнији ум за такав задатак...”. Фромов научни приступ отворио је перспективу за решавање многих проблема са којима се Институт суочава. Већ 1929. Фром почиње да проучава навике, ставове и политичко понашање радника и запослених.

Фром своју књигу „Бекство од слободе” започиње питањем: „Слобода – психолошки проблем?” и тврди да су „Начела економског либерализма, политичке демократије, религијске аутономије и индивидуализма у личном животу су изражавала ту чежњу за слободом, а уз то је изгледало и то приближавају човечанство њеном остварењу” (Fromm 1986, 9). Међутим, када је „победа” била на видику појавили су се ауторитарни системи који су спречили остварење слободе појединца. Ту је мислио на појаву нацизма у Немачкој и Италији, које види као стање духа титуларних народа поменутих држава.

„Данас се речи више но икад злоупотребљавају за прикривање истине. ... а читаво становништво се сурово подјармљује у име националсоцијализма, и речи „демократија”, „слобода” и „индивидуализам” постају предмет ове злоупотребе. Постоји један начин за дефинисање стварног значења разлике између демократије и фашизма. Демократија је систем који ствара економске, политичке и културне услове за пун развој појединца. Фашизам је систем који, без обзира под којим именом, подвргава појединца туђим циљевима и слаби развој истинске индивидуалности” (Fromm 1986, 189–190).

Фром, на крају, закључује: „Само ако овлада друштвом и економску машину подреди циљевима људске среће, и само ако активно учествује у друштвеном процесу, човек ће моћи да савлада оно што га данас баца у очајање – своју усамљеност и осећање немоћи. Данас човек не пати толико од сиромаштва колико због тога што је постао зубац на точку велике машине, аутомат, што је његов живот постао празан и изгубио значење. Победа над сваким ауторитарним системом биће могућа само ако демократија не одступи, већ пређе у напад и приступи остварењу онога што су људи који су се током последњих векова борили за слободу сматрали

њеним циљем. Она ће победити снаге нихилизма само ако може да испуни људе најснажнијом вером за коју је њихов дух кадар – вером у живот, у истину, и у слободу као активно и спонтано остваривање појединачног ја” (Fromm 1986, 191).

ОКУЛТНА СТРАНА (ЈУДАИСТИЧКОГ) ХУМАНИЗМА

Сам појам хуманизам (од латинског *humanitas* – човечност) по себи не садржи негативну конотацију. Чак ни идеја о човеку као највишој вредности није у супротности са хришћанством – у зависности из којег угла посматрате. Христос је у Јеванђељу указао на љубав према ближњем као неопходан услов за искреност љубави према Богу (Live journal 2011). Невоља је у томе што су људи који су у 20. веку узурпирали право да се називају хуманистима у основи атеисти и окултисти (више ови други). А пошто човека сматрају, додуше разумном, али ипак, животињом из реда примата, појам хуманизма данас је испуњен сасвим другачијим садржајем, при чему велику улогу у одређивању садржаја има и водећа личност ове идеологије, Еразмо Ротердамски – „кнез хуманизма” (Биограф, н.д.).

Хуманисти мењају људске вредности и веру преко декларација, манифеста и сличних докумената. Што се тиче православља и православних, важна су три међусобно повезана документа са једним заједничким насловом „Хуманистички манифест”. Први је датиран 1933. године, други – 1973, последњи – 2000. године, а они су основа за борбу против наводне „претње клерикализације” (Медведева, Шишова 2007), иако у православљу не може бити клерикализма, јер се власт догматски дели на световну (царску) и духовну (патријарх) (Милошевић 1993, 77–84). Клерикализам је својствен римокатолицизму, те се оптужба о клерикализацији неосновано преноси и на православље, једноставно из политичких разлога да се оптужи ова религија за нешто што није њена особеност.

Са православног становишта, можда најозбиљније и најизбалансираније тумачење појма „хуманизма” даје доктор историјских наука С. В. Перевезецева (Перевезецева 2001, 71). Према Перевезецеву хуманизам је религиозна и филозофска доктрина човекобога, која је постала општи филозофско-методолошки принцип постојања модерне индустријско-технолошке цивилизације, која је постала општи филозофски и методолошки принцип постојања модерне индустријско-технолошке цивилизације, фигуративно назван „Запад”... Време рођења хуманизма приписује се крају XIII–почетку XIV века (ренесансна

ера). Заједно са антропоцентризмом, теоцентризам је замењен пантеизмом – филозофском доктрином која препознаје стапање Бога са природом, када се Бог не доживљава као свемоћна личност, већ као нека врста натприродне силе која постоји у свим природним објектима. У ствари, мислиоци пантеисти су већ обоготворили саму природу (Перевезенцева 2001, 71).

Хуманисти су током ренесансе принципе и методе сазнања античке филозофије уздигли до апсолута, а научно знање почињу да изједначавају са религијом. Треба нагласити да, према хуманистима, наука треба да постане основа нове религије. У том циљу, хуманисти скрећу пажњу на мистерије, а природне методе сазнања су магија и окултизам, које су ... сматрали највишим облицима научног сазнања.

У XIV веку, дела древних окултних мистика – Хермеса Трисмегиста (Трипут највећи), Зороастре и Орфеја – преведена су на латински и постала су изузетно популарна... Неки хуманисти су такође показали значајно интересовање за источни окултизам, посебно за кабалу. На пример, италијански филозоф Пико дела Мирандола (1463–1494) је посебно проучавао хебрејски језик да би научио мистерије Кабале. Многи хуманистички мислиоци веровали су да је тајно знање откривено Хермесу Трисмегисту, Зороастри и Орфеју потом пренето на грчког филозофа Платона. Стога у ренесанси настаје својеврсни култ Платона. Руководилац такозване Платонове академије Марсилио Фићино (1433–1499) сматрао је да је „неопходно развити јединствен верски и филозофски концепт, спојити древни окултизам, филозофију Платона са Светим писмом”. У складу са овом логиком, Фићино има концепт „универзалне религије”. И није узалуд да је и сам Фићино, римокатолички свештеник, обожавао бисту Платона као божанства и истовремено се бавио магијским истраживањима. Хуманистички поглед на свет који се ширио Европом у 14–16. веку огледао се и у стварању нових политичких и етичких учења (учења Никола Макијавелија, Еразма Ротердамског, Мишела де Монтења). Коначно, у делима Томаса Мора формулисан је друштвено-политички идеал хуманизма – чувена „Утопија” као слика „идеалне државе”.

Овај идеал се заснива не само на негирању приватне својине и признавању јавне својине, како се обично верује, већ и на извесној религији „обожавања божанске природе” са врховним богом Митром. Истовремено, у Утопији постоји много специфичних религија, а религиозна уверења „утописта” су комбинована са поштовањем према секуларној науци. Још више религиозног и

мистичног садржаја у свој „Град сунца” унео је Томазо Кампанела, аутор доктрине „природне магије”.

Култура и филозофија хуманизма је, дакле, колико грандиозна толико и контрадикторна, а по много чему неприродна мешавина хришћанства, античке филозофије, касноантичке и источњачке магије и окултизма (у којој су, иначе, разврат и содомија често добродошли). На основу мешања различитих верских, научних, књижевних и окултних традиција у ренесанси, рођена је будућа западноевропска култура.

ФРОМ И „БЕКСТВО ОД СЛОБОДЕ” У СВЕТЛУ ПРАВОСЛАВНЕ АНТРОПОЛОГИЈЕ

Православна антропологија (од грч. *ανθρωπος* – човек и *λογος* – реч) је учење о човеку откривено од Православне цркве, засновано на Светом писму и Светом Предању, потврђено духовним искуством православних подвижника (Азбука вере, н.д.). Основни циљ хришћанске антропологије је да помогне човеку да се оствари као творевина Божија, да му открије смисао свог земаљског постојања, да га води путем духовног савршенства и повезаности са Творцем, по чијем је лику створен.

Према томе, православна антропологија нуди посебан поглед на сва питања о човеку, па и она која се тичу његове слободе. Према мишљењу Николаја Берђајева „Слобода није приватност душе, њено противстављање свакој другој души и целом свету. У стихији слободе, хришћанске слободе, индивидуално-јединствено је тајанствено повезано са универзално-свеопштим. Али слобода се никада не може зауставити или потиснути, не може се делегирати на другог и на друге, она може само бити просветљена” (Бердяев 1926, 570–579).

Интересантно је расуђивање о слободи архимандрита Рафаила Карелина. Наиме, он пише: „Они који говоре о слободи заборављају да је за слободу потребна одређена култура. Пре свега, умеће да се уважава човек, без кога је и немогуће волети га. Али да бисмо уважавали другу личност потребно је да постанемо свесни самих себе као личности, то јест да развијемо у себи морално начело. То није школски задатак који се може решити као научена лекција, то је непрекидна тешка борба са самим собом, са нашим поремећеним стањем. Слобода је тријумф победе у духовној борби...” (Карелин 2019). У либерализму, као и у Фромовој науци, сматра, Карелин, „под слободом се разуме оправдање страсти. Страсти не могу да задовоље

човекову душу и зато, будући да су и саме изроди, настављају да се изрођују у патолошке форме. Ова патологија такође захтева слободу и због тога либерализам мора да дође до сведозвољености, и не само да је прогласи, него да је и оправда. Свако од нас је искусио на себи јарам страсти које, као ланци, окивају човека. Какви су напори потребни да би им човек одолео! Али, авај, не догађа се тако често да их победи!” (Карелин 2019).

Због тога никаква психоанализа, а посебно не она прожета фројдомарксизмом, односно ниједна световна наука не води човека путем слободе. Човека путем слободе води хришћанство, јер нам показује у чему је слобода (Карелин 2019). Она (слобода) је „у могућности човека да следи своје најважније призивање и да остварује потенцијал који је у њега уложен – образ и подобје Божије” (Карелин 2019).

Архимандрит Рафаил Карелин сматра да је „У речима ‘слуга Христов’ почетак ослобођења. Роб греха постаје слуга Бога. Човеку који живи под утицајем страсти и греха, заповести се чине као ропство и јарам, али Господ је рекао: „Јарам је мој благ”. То ропство је откупљење из ропства, да би затим била дарована слобода, а после слободе – усиновљење” (Карелин 2019).

Према томе, „Слобода је ослобођење срца од свега туђег. Оно је створено за Бога и зато је слобода – у Богу. Слобода је светлост која се шири из вечности”.¹² Отуда и честа расуђивања, посебно повезана са нападима западних центара моћи на православље да слободољубивост православних потиче из њихове вере. Док ти центри моћи себи потчинили и римокатолике и протестанте и део муслимана, православни им измичу. Отуда проглашавају Руску и Српску цркву кривом за одсуство „западних (европских) вредности” код верника и предлажу њихово уништење (European Western Balkans 2022; Политика 2022).

Познати амерички геополитичар Збигњев Бжежински (пољског порекла), али и Семјуел Хантингтон, често су говорили да православна цивилизација није прикладна Новом светском поретку, те треба да буде уништена (Милошевић 2020, 159). Резолуција Европског парламента, али и не само она, о томе речито говори. Православна антропологија, дакле, садржи учење о слободи које смета западним центрима моћи и то је разлог зашто покушавају да

---

12 Карелин даље додаје: „Слобода је излазак из тварног, опредељеног, несигурног, страшног стања и причешће је божанским савршенствима. Циници, стоици и будисти, који су тражили слободу, налазили су је у одрицању од самог постојања. Циници – кроз ругање, стоици – кроз гордо презирање, будисти – кроз умртвљење свих жеља. То је била слобода смрти. Хришћанима она звучи као реквијем за слободу”.

вернике заведу на странпутицу – да би им одузели жељу да се боре за слободу.

О слободи Фрома (и истомишљеника), Карелин каже: „О револуционарној слободи нећемо говорити. Сувише добро се памте кржаве ране те слободе: насиља, изливи дивљачке суровости и бесмислено уништавање најбољег дела народа. Револуционарна слобода обично се претвара у деспотизам. Хтели бисмо да дотакнемо веома озбиљан проблем, мада је писање о њему исто тако одвратно и непријатно као што је додирнути гнојни чир. То је привидна слобода коју човек тражи у греху и у борби са моралним начелима, и пре свега, са оном унутрашњом задржавајућом силом која се назива савешћу”. (Карелин 2019). Зато Карелин сматра да је „Једину слободу открило нам је хришћанство, то је слобода да се буде у хармонији са Богом, то је ослобођење душе од свега њој туђег – од страсти као болесних наслага душе, од многобројних психичких комплекса, који као грчеви тела колебају и притискају ум” (Карелин 2019).

Потом Карелин указује на нешто што се по правилу избегава у тзв. револуционарним наукама: „Хришћанска слобода је заштита од демонских утицаја који, као радиоактивни зраци, разарају душу човека, а ниво ове сатанске радијације све време се стално повећава на земљи. Ту човека може да заштити благодат Божија и зато се душа сећа јављања благодати као излаза у највишу слободу. Ту је потчињавање двама колосалним чиниоцима – времену и смрти” (Карелин 2019).

Свети Николај Велимировић такође се бавио питањем слободе, наравно у светлу православне антропологије. Он каже да „У прастаро време није се говорило о слободи. Људи су сматрали слободу тако природном као и ваздух” (Ментални хигијеничар 2020). Међутим, данас је слобода угрожена, те се о њој много расправља и говори. Зашто је то тако? Зато што се демократија претворила у власт олигархије (мале групе богатих, а негде и само једног човека). Свети Николај исправно сматра да је слобода пренета од многих на једнога, те је народ остао без слободе. И никакве политичке психологије, психоанализе и друге световне науке не могу да укажу на поновно враћање слободе народу, ако се не промени систем либералне демократије. Да подсетимо, још је у Аристотеловој типологији добре и лоше власти демократија сврстана у лошу власт (Милошевић 2009, 15).

Свети Николај о овоме пише: „Али ни у демократијама слобода свију није осигурана. Као ни столица на једној ноzi тако

слобода не држи се на једној нози. Неопходно је још двоје. А то двоје јесу истина и милост (управо љубав, ако би смели употребити ову реч у времену у коме смо)” (Ментални хигијеничар 2020).

Расуђујући даље о проблему слободе свети Николај Велимировић каже: „Без вере у Бога нити се робовање може издржати нити слобода одржати. На капији сваке демократске земље требало би исписати крупним словима речи Христовог апостола: ‘Ви сте, браћо, на слободу позвани. Само нека ваша слобода не буде на жељу телесну, него из љубави служите један другоме’” (Галат 5, 13). По основном хришћанском учењу дакле циљ слободе је драговољно служење Богу и својим ближњим; служење из љубави. И робовање је служење, али не драговољно него приморано, кулучно, без личног достојанства и одговорности” (Ментални хигијеничар 2020).

Савремени српски богослов, Драгомир Сандо, у једном свом чланку пише: „Живети у правој слободи, значи живети у ‘божанственој Евхаристији светотајинског продужење Тајне вечере’” (Сандо 2009, 244). Нешто даље (у истом чланку) констатује: „Свето Писмо, поред очигледног литургијског тумачења садржи другим делом појам слободе кроз васпитање и њен однос према држави и власти. Додуше, не налазимо целовите и експлицитне одговоре на политичке феномене као што су држава, власт, употреба силе у политици и слично. Новим Заветом установљава се један нови поглед на свет, једна нова аксиологија и тако даје својеврсно мерило за оцену и друштвеног живота. Без правилног схватања слободе, немогуће је размишљати на прави начин о друштвеном (овоземаљском) животу, држави, власти...” (Сандо 2009, 248).

Сандо даље појашњава механизам да се симфонијом Цркве и државе чува нарочити поредак живота: „Штитећи врлину и обуздавајући рушилачке страсти, истинска државна власт олакшава Цркви мисију на спасавању људских душа. Државна власт схватањем хришћанске слободе чини симфонију Цркве и државе и на тај начин чува нарочити поредак живота и без тог поретка живот у заједници не би био могућ. Власт коју има глава породице, власт коју има судија или власт коју има цар, према хришћанском схватању, јесте од Бога. Обавеза носилаца тих власти је да омогуће спокојан живот међу другима” (Сандо 2009, 249).

Можемо, дакле, на крају закључити да слаткоречивост Ериха Фрома, не само по питањима слободе, представља обману, илузију, јер, како видимо његова расуђивања нису довела до ширења слободе, него до обнове нацизма. То је законитост, која се није могла избећи, јер се ишло путем без Бога, односно лажних богова – олигарха.

Украјина је живи пример, а тамошњи Хазари (Милошевић 2013, 46–48) који су 2014. државним ударом преузели власт, наравно уз подршку браће са Запада, желели су да униште православне у Украјини ради стварања своје државе – Нове Хазарије, а као инструмент те политике служио је о неонацизам, кога су они представљали као своју слободу (Лакићевић, н.д.; Милошевић 2014, 41–43).

ЗАКЉУЧАК

Монографија „Бекство од слободе” Ериха Фрома заслепила је читаоце фразама, чиме су онемогућени за објективно сагледавање овог дела и његове намене. Као што је већ речено, Фром је на таласу „јеврејског хуманизма“, иначе прерађене идеологије и вредности екстремне верске организације „Хабад” успео да се наметне као борац против друштва страха, односно као борац за људску слободу. Међутим, с обзиром да је био део тима који је креирао идеологију „Франкфуртске школе”, онда видимо колико јавност може бити обманута. Његово дело се, заправо, може оценити као грандиозни подухват скретања пажње са стварних узрока и стварних креатора нацизма.

Поновимо став Карла Менингера: „Фром је брбљивац који користи психолошке термине које је сам измислио да објасни претходне психолошке термине, који такође ништа не значе. Доживљавање феномена друге особе као себе – ова изјава са биолошке тачке гледишта је идиотска”.

Овај став има оправдање и у православној антропологији. Наиме, слобода је продукт духовне борбе, а не политичке идеологије.

Све изложено је заправо покушај да се укаже на неке важне и реалне аспекте Фромовог дела, од тога одакле је црпео своје надахнуће до (политичких) последица слеђења његове науке. За детаљнију анализу Фромовог дела, свакако, су потребна много већа истраживања. Међутим, ако се икада нека научна институција или појединци одлуче за такав подухват, верујемо да ће и (не)пријатних изненађења бити знатно више.

РЕФЕРЕНЦЕ

Азбука веры, н.д. „Антрополо́гия православная”, *Азбука веры*, <https://azbyka.ru/antropologiya>
Багоцкий, С. В. 2020. „Эрих Фромм: только революционера можно

- считать психически здоровым человеком”, *Российский Трудовой Фронт*. 22.07.2020. <https://www.rotfront.su/erih-fromm-tolko-revoljucionera-mozhn/>
- Барейша А. Г., 2014. „Социальные страхи в структуре социального самочувствия”, *Международный научно-исследовательский журнал*, №1 (20) 2014, Часть 4.
- Бердяев, Николай. 1926. „Церковная смута и свобода совести”, *Путь*, №5, 1926.
- Биограф. н.д. Дезидерий Эразм Роттердамский. <https://biographe.ru/uchenie/erazm-rotterdamskiy>
- Википедия, н.д. Феликс Вейль - Felix Weil. https://wiki5.ru/wiki/Felix_Weil
- Дорофоева, Е. В. н.д. „Бегство од слободы как феномен современной социальной реальности”. <https://cyberleninka.ru/article/n/begstvo-ot-svobody-kak-fenomen-sovremennoy-sotsialnoy-realnosti/viewer>
- Дреер, Род. 2021. „Ритам расистичке молитве”, у: Зоран Милошевић, *Ритам америчке расистичке политике*, Црна Бара: Удружење Милош Милојевић.
- Грачова, Татјана. 2009. *Света Русија против Хазарије*, Београд: Света Русија.
- Карелин, Архимандрит Рафаил. 2019. „Слобода”, *Истинољубље*, 27.03.2019. <https://istinoljublje.com/2019/03/27/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B8%D1%82-%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B0%D0%B8%D0%BB-%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BD-%D0%B2/>
- Лакићевић, Јован. н.д.. „Украјина и освета Хазара Русима”, *Наука и култура*, <https://naukaikultura.com/ukrajina-i-osveta-hazara-rusima/>
- МедАлтернатива.инфо, н.д. „Фарбен геноцид. Концлагерь для человечества. История фармацевтического холокоста”, <https://medalternativa.info/entry/farben-genotsid/>
- Медведева, Ирина. Татьяна Шишова. 2007. „Христианские ценности или «гуманизм» Содома?” *Православие.Ру*. <https://pravoslavie.ru/814.html?>
- Ментални хигијеничар. 2020. „Слобода и још двоје | Св. Николај Охридски и Жички”, *Ментални хигијеничар*, 03.05.2020. <https://mentalnihigijenicar.com/2020/05/03/>

- %D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0-%D0%B8-%D1%98%D0%BE%D1%88-%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D1%98%D0%B5-%D1%81%D0%B2-%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%98-%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B8%D0%B4%D1%81/
- Милошевић, Зоран. 1993. „Зашто у Српској православној цркви нема клерикализма?” у: Гордана Живковић (прир.), *Шта нам нуди православље данас?*, Ниш: Градина.
- Милошевић, Зоран. 2009. *Социологија*. Бијељина: Слобомир П. Универзитет.
- Милошевић, Зоран. 2013. „Словенски етноцид”, *Печат*, бр. 278, 2013.
- Милошевић, Зоран. 2014. „Архитекте кризе у Украјини”, *Печат*, бр. 337, 2014
- Милошевић, Зоран. 2014. „Непријатељ медија број два у Украјини: ко је олигарх Игор Коломојски? ”, *Печат*, бр. 326, 2014.
- Милошевић, Зоран. 2019. „Маркс и Енглес о Словенима”, *Национални интерес*, бр. 3, 2019.
- Милошевић, Зоран. 2019. *Окултизам и политика*, Шабац: Центар академске речи
- Милошевић, Зоран (прир.). 2020. *Баук фанариотизма кружи православљем*, Бања Лука: Примапром/Балканска геополитика
- Милошевић, Зоран. 2020. „Зашто православље смета Новом светском поретку”, у: Зоран Милошевић (прир). *Православље и расколи: Како се снаћи?*, Бања Лука: Примапром/Балканска геополитика.
- Милошевић, Зоран. 2021. *Ритам америчке расистичке политике*. Црна Бара: Удружење Милош Милојевић.
- Милошевић, Зоран и Ванда Божић. 2022. „(Нео)троцкизам и његова историја као инструмент савремене геополитике”, у: *Историја као инструмент геополитике*, Београд: Институт за политичке студије.
- Перевезенцева, С. В. 2001. *Антологија филозофије Средњих векова и Епохи Возрођења / Сост., предисл., вст. Статје*. Москва: „ОЛМА-ПРЕСС”
- Политика. 2022. „Европски парламент забринут због деловања СПЦ”, *Политика*, 12.03.2022. <https://www.politika.rs/scc/clanak/501827/Evropski-parlament-zabrinut-zbog-delovanja-SPC>
- Пятигорский, Александр, н.д. „Страх свободы’ Эриха Фромма”, <https://alexanderpiatigorsky.com/ru/teksty/knigi/vse-izdannye->

- knigi/svobodniyiy-filosof-pyatigorskiy-t-2/strah-svobodyi-eriha-fromma/
- Савельев, Сергей. н.д. „Критика идей Э. Фромма и предложения”, *Интернет-клуб “Просвещенная любовь”*, <http://www.lyubi.ru/psy32.98.php>
- Сандо, Драгомир. 2009. „Слобода као појам у катихетско-литургијском и друштвеном поретку”. *Саборност*, бр. 13, 2009.
- Студопедия 2015. Фромм как фрейд-марксист и как критик западного мира. https://studopedia.ru/13_88654_razvertivanie-neofreydizma-k-horni-a-freyd-g-salliven.html?
- Студопедия, н.д. Герберт Маркузе и Эрих Фромм https://studopedia.su/13_118770_gerbert-markuze-i-erih-fromm.html?ysclid=l21ybqylqd
- Функ, Райнер. н.д. Эрих Фромм – Страницы документальной биографии, http://ligis.ru/librari_5/130/1.htm?
- Dan, Joseph. 1987. *Gershom Scholem and the mystical dimension of Jewish history*. New York: New York UP.
- European Western Balkans. 2022. „Evropski parlament usvojio rezoluciju u kojoj spominje SPC kao promoter Rusije u regionu”, *European Western Balkans*, 14.03.2022. [https://europeanwesternbalkans.rs/evropski-parlament-usvojio-rezoluciju-u-kojoj-spominje-spc-kao-promoter-rusije-u-regionu/;](https://europeanwesternbalkans.rs/evropski-parlament-usvojio-rezoluciju-u-kojoj-spominje-spc-kao-promoter-rusije-u-regionu/)
- Fromm, Erich. 1986. *Bekstvo od slobode*. Zagreb: „Naprijed”; Beograd: Nolit
- Live journal. 2011. „Темная сторона светского гуманизма”, *Live journal*, 26.03.2011. <https://ycnokoutellb.livejournal.com/408858.html?ysclid=l2gdr29jtl>
- Live journal. 2012. „Франкфуртская Школа: идеологические истоки антисемейного, гей и нарко-лобби”, *Live journal*, 13.05.2012. <https://imhotype.livejournal.com/112897.html?ysclid=l21yzi2ssu>
- Live journal. 2021. „Фейки фашизоидной конспирологии Бьюкенена и Франкфуртская школа сионских мокрецов”, *Live journal*, 11.12.2021. <https://lussien.livejournal.com/256237.html?ysclid=l21yoku9il>
- Menninger, K. 1942. “Loneliness in the modern world”, *The Nation*, March 14, 1942.
- Milošević, Zoran i Vanda Božić. 2022. „Kodeks alimentarius“ (Codex alimentarius), *Agenda Ujedinjenih nacija 2030. i hrana budućnosti*, u: *Sigurnost i kvalitet hrane*, Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikta.

- Müller, Tim B. 2010. *Krieger und Gelehrte. Herbert Marcuse und die Denksysteme im Kalten Krieg*. Hamburger Edition.
- Quora, n.d. What do social scientist think of Erich Fromm and his work?, <https://www.quora.com/What-do-social-scientist-think-of-Erich-Fromm-and-his-work>
- Wikipedia, n.d. Otto Fenichel. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.b86d0958-62656387-db6d3a2e-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Otto_Fenichel
- Wikipedia, n.d. Tanya (Judaism), https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.52736da6-6252c420-965c60cb-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Likkutei_Amarim
- World ORT 1999. Фромм, Эрих. <https://eleven.co.il/jews-in-world/spiritual-life/14374/>

Зоран Милошевић

Институт политических истрадовањих, Белград

«СТРАХ ОТ СВОБОДЫ» ЭРИХА ФРОММА В СВЕТЕ ПРАВОСЛАВНОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Резюме

Фромм имел репутацию «неревolucionонера», потому что не был сторонником насильственной революции. Однако радикальное содержание мировоззрения Фромма скрыто под реформистской одеждой. Поскольку он был фрейдистом (его называли по-разному - «неофрейдистом», «левым фрейдистом», «фрейдомарксистом»), то следует подчеркнуть, что он считал Маркса гораздо большим, чем Фрейд, потому что Фрейд был еще реформатором, а Маркс — радикалом. революционером. Фромм и его работы мало, почти никогда не подвергаются критике (хотя попытки есть). О нем говорили в основном очень положительно, потому что он обрел «ореол борца за свободу человека». Наиболее известна критика идей Герберта Маркузе Фромма в «Эросе и цивилизации». Однако, поскольку Маркузе также является членом «Франкфуртской школы», члены которой создали те сатанинские социальные изменения, которые мы сейчас наблюдаем, эта «критика» не может быть надежной опорой. Фромм, таким образом, нельзя понять без учета того, что он был членом «Франкфуртской школы», но также и того, что знания он получил от крайне «еврейской» религиозной организации «Хабад», что повлияло на его взгляды, которые можно определить как троцкизм в политической психологии. Фактически Фромм применил следующий метод: он обобщил идеологию «Хабада» и передал ее всему человечеству, так что когда «Бегство от свободы» (и другие его работы) критикуют с точки зрения православной антропологии, только тогда видны размеры диверсии Фромма.

Ключевые слова: Эрих Фромм, Страх, Свобода, Бегство от свободы, Франкфуртская школа, Хабад, Православие, Православная антропология

---

* Овај рад је примљен 27. маја 2022. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2022. године.